

Н. М. Бовсунівська,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

МУЗИЧНІ ОБРІЇ ШЕВЧЕНКА-РОМАНТИКА

*Надію в серці привітаю,
тихенько-тихо заспіваю...*
Тарас Шевченко

У статті проаналізовано погляди Тараса Григоровича Шевченка на музичне мистецтво через призму різних напрямків його творчої діяльності. Визначено значущість духовного спадку поета для різноманітних галузей музичної науки: фольклористики, історії освіти й педагогіки. Акцентовано увагу на змісті деяких прозових творів романтичного напрямку й, з огляду на це, музичні вподобання Кобзаря.

У часо-просторовому аспекті його творчість охарактеризовано як ліричний канон. Зроблено історичний ретроспективний аналіз діяльності українських навчальних закладів різних рівнів: церковнопарафіяльних шкіл, пансіонів, ліцеїв.

Ключові слова: творча спадщина Тараса Шевченка, музична освіта, нація, пісенна парадигма, культурний контекст.

Актуальність дослідження. Людський геній виявляє себе в багатьох областях. Постає Кобзаря – поета і громадянина, що любив свій народ, боровся за його велич "во врем'я люте," – завжди була для українців могутнім дороговказом у досягненні цієї мети. Численні поетичні та прозові твори митця, його прекрасні офорти назавжди зберегли для прийдешніх поколінь справжню Україну.

Аналіз останніх досліджень. Тема "Шевченко і музика" вже привертала увагу дослідників. Її багатовекторність зумовлена як багатою літературно-художньою спадщиною Т. Шевченка, так і винятковістю його місця в історії держави. Про музичні вподобання поета писали В. Бойко, М. Горіла, Л. Корній, К. Шамаєва, В. Яременко та ін. Автори порушували різні аспекти музичного смаку й творчості Кобзаря. Отож, поставимо собі за мету в межах невеликої публікації через призму творчості митця розповісти про деякі з них.

Як громадянина й патріота Т. Шевченка, безперечно, хвилювала освіта українства. Зокрема, він постійно переймався долею навчальних закладів для простого народу – недільних шкіл. Це були безкоштовні навчальні заклади, які відкривала громадськість. Перші з них були відкриті в Києві у 1859 р. за ініціативи демократично налаштованих студентів та професури університету. На відміну від практично тотальнооплатних музичних занять у світських навчальних закладах, викладачі всіх предметів, передбачених у розкладі недільних шкіл, працювали безкоштовно: "Недільні школи мали добродійний характер. Учителі не одержували платні, а шкільні витрати покривали приватні особи..." [1: 70]. Вагому роль в діяльності закладів мав предмет "церковний спів", бо, як писали тодішні джерела, "Особи у віці, повному життєвих сил, замість того, щоб витратити їх на розпусту, із акуратністю та постійністю присвячують свій час на здобуття знань, завдяки яким вони стають більш розвиненими членами суспільства. Збільшення учнів призводить до пропорційного зменшення кількості осіб, небезпечних своєю нерозвиненістю, обмеженістю, схильністю до розпусти. Комітет постійно отримує подяки від осіб, які з різних причин не змогли навчитися простої грамоти" [1: 37]. Окрім власне освітньої роботи, попечительство облаштовувало змістовне дозвілля: з 1895 по 1909 рр. було організовано 48 хороших колективів, 328 театральних вистав, 1378 танцювальних вечорів, безкоштовні ялинки для дітей.

Кременець – географічна одиниця, яка давно перетворилася на філософську категорію у сенсі теоретичного осмислення міста як культурного та соціального феномена людського буття. Кременецький Ліцей – улюблене дітище фанатично відданого справі розвитку шкільництва Таємного радника, кавалера орденів Св. Станіслава і Білого Орла, візитатора Віленського навчального округу Тадеуша Чацького. Саме йому Т. Шевченко присвятив одухотворені слова з повісті "Варнак": "Возвращаясь из Почаева, я зашел в Кременец посмотреть на королеву Бону и на воздвигавшиеся в то время палаты, или кляштор, для Кременецкого лицея. Мир праху твоему, благородный Чацкий! Ты любил мир и просвещение! Ты любил человека, как нам Христос его любит заповедал!" [2: 135]. З огляду на це цікавою буде коротка розповідь про музичний побут навчального закладу, про який Т. Шевченко, безперечно, мав уявлення.

У ліцеї працювали відомі на той час педагоги: філософи, фізики, математики, філологи, механіки, лікарі й музиканти. У 1808 р. на запрошення візитатора з капели графа Ю.-А. Ілінського на роботу в гімназію перейшов Ян Лензі (1763-1832 рр.). Він закінчив Неаполітанську консерваторію, працював в італійських та російській столицях, служив скрипалем оркестру Імператора. У гімназії (ліцеї) перебував до її закриття. Флейтист із Відня Гжегож Байер закінчив академію; обов'язки вчителя вокалу, гри на клавикорді та духових інструментах виконував Ян Ролле, який із Вінсентом Майером читав лекції із музики. Останній також займався з найбільш обдарованими по три години щоденно і, за вимогою контракту, повинен був: давати уроки учням, яких призначив директор; разом із прибулим Яном Лензі давати раду всім музичним колективам закладу; давати публічні концерти в костюлі або інших визначених директором місцях.

Пізніше співи став викладати чех Йозеф Ваньончик (Юзеф Ваняучек). Крім них кременецьку освітню ниву розорював "Базиль Ілінські, син Яна з Київської губернії, поляк, одружений. Метр музики. 38 років. Здоров'я слабкого" та "Орчинський Кароль, син Яна з Галиції, поляк, 24 роки, неодружений". Обоє раніше працювали в маєтку князя Любомирського. Адміністрація чудово розуміла, що творчу атмосферу поліпшать виступи знаменитих артистів, та й для духовного розвитку школярів ці приїзди також будуть корисними. Тому в стінах гімназії звучали кращі зразки європейської музики у виконанні "найбільш знаних і очікуваних музикантів Європи": Ференца Ліста, скрипалів-віртуозів Кароля Ліпінського (поляк, який власним коштом створив у с. Вирлові музичну школу для селянських дітей, замовляв скрипки в кращих майстрів Львова, сам давав уроки гри на інструменті. Помер і похований на українській землі) та Генріка Венявського, віолончеліста Маріуша Ловчинського, контрабасиста Алоїза д'Алосса, піаністки Марії Шимановської, співачки Анжеліни Кароліни Валадарг'є (псевдонім Каталани), хистом якої захоплювалися кращі вельможні двори Європи. Кременецькі музиканти також залишили по собі добру славу в різних навчальних закладах: парафіяльних школах (майстер Анджей Ойцеховський – м. Теофіполь), пансіонах Кременця та Києва (син професора фізики Костянтин Шейдт, за яким поліційне відомство здійснювало негласний нагляд). Та найбільшого успіху на викладацькій ниві досяг Олександр (Август) Шмідт-де-Берг. У нього вчилися київські пансіонери та студенти щойно відкритого університету. Він відстоював вдумливе ставлення до нотного тексту, уроки гри на інструменті перетворювалися на відкриту лекцію з історії музики. Своєю роботою цей педагог спростовував почасти іронічне ставлення творчої еліти до пансіонної освіти. Серед його учнів – Андрій Маркевич, прекрасний віолончеліст, який успішно концертував з надзвичайно вимогливим А. Лядовим, О. Глазуновим, М. Римським-Корсаковим, А. Рубінштейном, з успіхом суміщав юридичну і музичну діяльність у Російському Музичному товаристві. Творчість ще одного його учня – видатного теоретика музики, професора Петербурзької консерваторії Олександра Івановича Рубця – взагалі розглядають як явище світового масштабу [3].

Реорганізація Волинської гімназії завдала відчутного удару музичній освіті: було ліквідовано неофіційну консерваторію. Щоправда, матеріальну базу перевели в Київ і створили університет Св. Володимира. Крім матеріальних, волинська земля понесла й кадрові втрати: через дефіцит російських професорів Міністерство народної освіти змушене було вирішувати цю проблему через викладачів-волинян. До Києва від'їхали кращі, серед них – О. Шмідт-де-Берг.

Серед митців, літераторів, музикантів того часу не було одностайної оцінки пансіонної науки. Саме так чинив Т. Шевченко. Він розумів, що немає однакових за освітнім і матеріальним рівнем закладів, тому намагався на фактичному матеріалі розкрити їхні педагогічні проблеми й завдання у своїх творах. Не залишав поет поза увагою й музику, зазначаючи, що музичний багаж пансіонерок був різним. У репертуарі деяких вихованок були як "малорусские песни", так і твори Мендельсона, Баха й Бетховена [4].

Звичайно, не можемо оминути музичні моменти у творчості Кобзаря. Його "Щоденник" – безцінне джерело. Варто сказати, що його оцінка концертів, оперних вистав, мистецьких подій на тодішніх сценах Російської імперії свідчить про високий смак, кваліфікованість суджень, тонке відчуття музики й уміння правильно визначити її цінність: згадаймо знамениту "провальну" прем'єру "Івана Сусаніна" М. Глінки. Як тільки преса не називала оперу – "холопская", "кучерская", – і то були найм'якші рецензії... Тарас Григорович однією фразою "Гениальное произведение! Бессмертный Глинка!" [5] засвідчив музичний геній не тільки композитора, а й видатного співака С. Гулака-Артемовського (останній став його другом на багато десятиріч і був одним із небагатьох, хто не відцурався Шевченка, коли той був на засланні, підтримував його матеріально)... "Я никогда не заслушаюсь этих общеславянских, сердечно, глубоко унылых песен. Благодарю тебя, крепостной Паганини. Благодарю тебя, мой случайный, мой благородный. Из твоей бедной скрипки вылетают стоны поруганной крепостной души и сливаются в один протяжный, мрачный, глубокий стон миллионов крепостных душ" [5], – так у щоденнику поет пише про скрипалю-віртуоза Олексія Панова, якого чув під час повернення із заслання. Романтичний герой повісті "Музыкант" грає на віолончелі. І тут Кобзар робить своєрідну автобіографічну присвяту інструменту: "...наш поправившийся г. Арновский возвратился из-за границы и между многими диковинными игрушками привез и виолончель. Боже мой, что это за игрушка! Только одна душа человека может так плакать и радоваться, как поет и плачет этот дивный инструмент. Мастер, создавший его, не кто иной был, как сам Прометей. Я спать ложуся и кладу его около себя. Это моя любовница, моя жизнь, мое я. И если б я был два раза раб, то за этот инструмент продал бы себя в третий раз. О, я теперь совершенно забыл Серве" [6: 133]. Не забуваймо, що Т. Шевченко був академіком Академії мистецтв – просто так це звання не давали. Така людина мала бути надзвичайно освіченою. У його творах згадуються десятки прізвищ. Серед улюблених – бунтівний Дж. Россіні, наївний і сором'язливий Й. Гайдн, тривожний В.-А. Моцарт, патетичний трибун Л. ван Бетховен. Він обожнював романтиків Ф. Шопена, Ф. Мендельсона, дуже добре знав тогочасних віртуозів: Паганіні, Серве, В'єтана... За спогадами Пантелеймона Куліша, "...коли Тарас співав, усі довкруг замовкали і зачаровано слухали. Шевченко мав голос приємного сріблястого тембру – тенор" [5]. Гадаємо, не буде перебільшенням, якщо нагадаємо, що Т. Шевченко не уявляв собі життя без народної пісні. Кобзар повсякчас закликав українських письменників та істориків прислухатися до її живих звуків: "Прочитайте ви думи, пісні, послухайте, як вони співають, як вони говорять між собою... хто його зна – відкіль несеться, несеться пісня, складаються вірші, дивись, уже і забув, про що думав, а мерщій запишеш те, що навівалось..." [7].

Колись один із митців сказав, що "Кобзар" після "Біблії" є другим джерелом духовності. Символічно, що назва однієї з основних книг українства має стосунок до музичного мистецтва. Кобзарі – горді, волелюбні,

сліпі генії, які ходили дорогами України, нагадуючи людям "про Бога та добрі діла минувшини". Тарас Григорович, усвідомлюючи символічність кобзарства в Україні, часто згадує митців у своїх творах: "Бандуристе, орле сизий!", "Все співають, як діялось, сліпі небораки", "На розпутті кобзар сидить та на кобзі грає", "Перебендя старий, сліпий – хто його не знає...". Власне, і самі кобзарі не оминали нагоди нагадати нам, хто ми є і ким були: "22 лютого 1913 р. у філії катеринославської "Просвіти" на концерті, присвяченому Т. Шевченкові, виступив молодий учень кобзаря Пасюги, який дуже гарно виконав пісню на слова Шевченка "Три шляхи" під акомпанемент кобзи". Або ж згадаємо кобзаря з Москви, члена місцевої громади "Кобзар" Василя Шевченка, який хотів "... підняти нашу народну музику, поширити й розвинути наш чудовий інструмент бандуру..., щоб через 1,5 – 2 роки всі дивилися на бандуру не як на бідний своїм змістом інструмент, але як на самий передовий" [8]. Федір Лавров зазначав: "Великий Кобзар України Тарас Шевченко з сердечною повагою ставився до кобзарського племені. ... Поет підкреслював, що сам виховувався на патріотичних високохудожніх думках і піснях кобзарських" [9: 19]. "Кобзар" став великим народним пісенником. Досить широко у творчості Кобзаря представлено пісні чумаків. Науковці наголошують, що поет знав не тільки специфіку життя чумаків, а й часто використовував їх пісні у творчості (невипадково в повісті "Музикант" головний герой виконує на вишуканій віолончелі простецьку чумацьку "Котилися вози з гори"). Також дослідники зробили висновок про те, що Т. Шевченко (один із дуже небагатьох на той час!) простежував тісний зв'язок козацтва й чумаків на основі спільності тематики, мелодії пісень обох соціальних спільнот. Чумаки – своєрідний уламок історії, сполучна ланка від давніх козацьких часів. Тому досить часто у творах поета (у поемі "Катерина" мандрівники співають "Пугача", який був чи не найяскравішим зразком переробленої козацької "Ой, сидить пугач та на могилоньці"). Цим поет мовби підкреслює спорідненість обох культур, їх вільнолюбство, гордість, самосвідомість і дещо відмежовується від думок М. Костомарова, який вважав чумацтво такою собі пасторальною спільнотою, яка мирно жила під егідою московського царя-батюшки [10].

Необхідно наголосити, що дослідники не можуть точно назвати кількість пісень, створених на слова поета (за приблизним підрахунком їх близько двох тисяч). Єдиним і головним інтерпретатором його творчості був народ. Власне, і сам поет мав гарний голос: про це свідчать мемуари художника Л. Жемчужникова, який неодноразово слухав спів Тараса Григоровича. Поет мав голос, який "брав за душу... коли співав цей покалічений страждалець... у кожній ноті відчувалася душа співця-художника" [5].

Поетія Т. Шевченка завжди викликала підвищений інтерес професійних музикантів, серед яких етнограф, поет і музикант М. Маркевич ("Нашо мені чорні брови"), М. Вербицький ("Заповіт"), С. Людкевич (кантата-симфонія "Кавказ"); нею надихалися М. Аркас, священник-музикант П. Бажанський, В. Барвінський, А. Кос-Анатольський, Б. Лятошинський, Г. Майборода, Ю. Мейтус, Л. Ревуцький, Д. Січинський, К. Стеценко, Я. Степовий, А. Штогаренко та ін. А корифей української музики М. Лисенко писав музику на поезії Кобзаря протягом усього життя (у "Музиці до Кобзаря Шевченка" М. Лисенко оспівав 87 поетичних зразків. У "Повній збірці творів М. Лисенка", що упорядкував Д. Ревуцький, їх 92: пісні, романси, вокальні ансамблі, кантати, хорові поеми тощо...). Творчість поета дає поштовх мистецькому поступу сучасних композиторів, серед яких традиційні майстри класики, українські барди й навіть рокери: Л. Колодуб, В. Сильвестров, М. Скорик, О. Керекеша, С. Решетник, сестри Тельнюк, Т. Чубай, А. Серета та ін. [11].

Висновки. Уже десятки поколінь українців вшановують людину, яка назавжди залишиться оберегом нашої пам'яті. Колишній кріпак Т. Шевченко – наша аристократія. Не за походженням, а за переконаннями, вірністю своїй культурі та рівнем духовних запитів. Його творчість ніколи не стане німою, бо вона – історія. Ми не можемо нічого змінити або переписати. Її можна тільки продовжувати.

Невелика публікація не зможе повною мірою розкрити усі аспекти творчості Шевченка-музиканта. Цитування уривків з його творів, маємо надію, спонукатиме ще не раз перечитати їх. Не хочеться на завершення й писати вже дещо оскоминні оди великій Людині. Тому дозволимо собі завершити роботу словами одного з найкращих музикантів – німецького генія Франца Йозефа Гайдна, чия творчість була життєдайним джерелом для генія українського: "Прийшов...Писав...Жив".

СПИСОК ВИКРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бричок С. Церковнопарафіяльні школи в системі початкової освіти на Волині (II половина XIX – 20-ті рр. XX століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Бричок Світлана Борисівна. – Житомир, 2005. – 240 с.
2. Тарас Шевченко. Зібрання творів : у 6 т. / Тарас Шевченко. – Київ, 2003. – Т. 3 : Драматичні твори. Повісті. – С. 121–151.
3. Шамаєва К. Розвиток музичної освіти на Україні / К. Шамаєва. – К. : Музична Україна, 1986. – 135 с.
4. Шамаєва К. Музична освіта в повістях Т. Шевченка / К. Шамаєва // Музика. – 1989. – № 1. – С. 20–21.
5. Шевченко Т. Повести [Електронний ресурс] / Т. Шевченко. – Режим доступу : kulturamovy.univ.kiev.ua/.../Magazine37-18.p. – К. : Веселка, 1984. – 359 с
6. Захарчук О. Шевченко-музикант. "Дзвін" / О. Захарчук // Сайт часопису Національної Спідки письменників України. Неділя, 8 квітня 2012 р. – Режим доступу : dzvinua.blogspot.com/.../blog-post_1414.html.
7. Чернета Т. Події кобзарсько-бандурного життя на Катеринославщині на сторінках часопису "Дніпрові хвилі" (1910-1913 роки) / Т. Чернета // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – 2010. – Вип. 16. – Том II. – С. 57–63.
8. Лавров Ф. І. Кобзарі. Нариси з історії кобзарства України / Ф. Лавров. – К. : Мистецтво, 1980. – 153 с.

9. Яременко В. Тарас Шевченко про чумацтво, його звичаї та пісні / В. Яременко // Народна творчість та етнографія. – 2005 (295). – № 2, березень-квітень. – С. 21–30.
10. Правдюк О. А. Народні пісні на слова Т. Г. Шевченка / О. А. Правдюк // Народна творчість та етнографія. – 1960. – Ч. 1. – 115 с.
11. Урбанская Е. Шевченко и музыка. Газета "День" [Електронний ресурс] / Е. Урбанская // Рубрика : Культура. № 52, (1996). – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/ru/article/kultura/>.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bruchok S. Tserkovnoparafiialni shkoly v sistemі pochatkovoі osvity na Volyni (druga polovyna XIX – 20-ti roky XX stolittia) [Church Parochial Schools in the System of the Elementary Education in the Volyn Region (The Second Half of the XIX – 20th of the XX Century)]: dys. ... kandyd. ped. nauk : 13.00.01. – Zhytomyr, 2005. – 240 s.
2. Taras Shevchenko. Zibrannya tvoriv [Collection of Works]: [u 6 t.] / Taras Shevchenko. – Kyiv, 2003. – Т. 3 : Dramatychni tvory. Povisti. – S. 121–151.
3. Shamaeva K. Rozvytok myzuchnoі osvity na Ukraini [The Development of the Music Education in Ukraine]: [monografiya] / K. Shamaeva. – К. : Myzychna Ukraina, 1986. – 135 s.
4. Shamaeva K. Myzuchna osvita v povistiakh T. Shevchenka [Music Education in T. Shevchenko's Narratives] / K. Shamaeva // Myzyka [Music]. – 1989. – № 1. – S. 20–21.
5. Shevchenko T. Povesti [Elektronnyy resurs] / T. Shevchenko. – Rezhym dostupu : kulturamovy.univ.kiev.ua/.../Magazine37-18.p. – К. : Veselka, 1984. – 359 s.
6. Zakharchuk O. Shevchenko-muzykant. "Dzvin" [Shevchenko-Musician. "Ring"] / O. Zakharchuk // Sait chasopysu Natsionalnoі Spilky pysmennykiv Ukrainu. 8 kvitnya 2012 r. – Rezhym dostupu : dzvinua.blogspot.com/.../blog-post_1414.html.
7. Cherneta T. Podii kobzarsko-bandurnogo zhyttia na Katerynoslavshchyni na storinkakh chasopysu "Dniprovi khvyli" [Events of the Kobza-Bandura Life on Katerynoslavshchyna on the Pages of the Journal "Dnipro Waves"] / T. Cherneta // Ukrainka kultura : mynule, suchasne, shliakhy rozvytku. Naukovi zapysky Rivnenskogo derzhavnogo humanitarnogo universytetu. – Vupysk 16. – 2010. – Tom II. – S. 57–63.
8. Lavrov F. Kobzari : Narysy z istorii kobzarstva Ukrainy [Kobzar-Players : Essays on Kobzar History of Ukraine]. – К. : Mystetstvo, 1980. – 153 s.
9. Yaremenko V. Taras Shevchenko pro chumatstvo, iogo zvychai ta pisni [Taras Shevchenko on Chumatstvo, its Customs and Songs] / V. Yaremenko // Narodna tvorchist ta etnografiya [Folk Creative Work and Ethnography]. – 2005 (295). – № 2, berezen-kviten. – S. 21–30.
10. Pravdyuk O. Narodni pisni na slova T. G. Shevchenka [Folk Songs on Taras Shevchenko's Words] / O. Pravdyuk // Narodna tvorchist ta etnografiya, ch. 1 [Folk Creative Work and Ethnography, Part 1]. – 1960. – 115 s.
11. Urbanskaya E. Shevchenko i muzyka / E. Urbanskaya // Gazeta "Den". Rubryka : Kultura [Newspaper "Day". The Heading : Culture] [Elektronnyy resurs]. – 1996. – № 52, Rezhym dostupu : <http://www.day.kiev.ua/ru/article/kultura>.

Матеріал надійшов до редакції 26.03. 2014 р.

Bovsunovskaya N. N. Музыкальные горизонты Шевченка-романтика.

В статье проанализированы взгляды Тараса Григорьевича Шевченко на музыкальное искусство через призму различных направлений его творческой деятельности. Определена значимость духовного наследия поэта для различных отраслей музыкальной науки: фольклористики, истории образования и педагогики. Акцентировано внимание на содержании некоторых прозаических произведений романтического направления и, учитывая это, представлены музыкальные предпочтения Кобзаря. Во временно-пространственном аспекте его творчество охарактеризовано как лирический канон. Сделан исторический ретроспективный анализ деятельности украинских учебных заведений разных уровней: церковноприходских школ, пансионов, лицеев.

Ключевые слова: творческое наследие Тараса Шевченко, музыкальное образование, нация, песенная парадигма, культурный контекст.

Bovsunivska N. M. Musical Horizons of Shevchenko-Romanticist.

This article examines the views of Taras Shevchenko in music through the prism of various areas of his work. The significance of the poet's spiritual heritage for the various branches of science music: folklore, history of education and pedagogy is determined. The attention is focused on the content of some prose works of the Romantic Movement and the poet's musical preferences. The time-spatial aspect of his work is described as a lyrical canon.

The historical retrospective analysis of the educational institutions of different levels: Sunday church-schools, boarding schools, lyceums is made. Human genius reveals itself in many areas. The figure of the poet who loved his people, fought for his greatness "in the fierce time" – has always been a powerful Ukrainian guide in the achieving this goal. The theme "Shevchenko and Music" has attracted the researchers' attention. V. Boyko, M. Gorila, L. Korniy, K. Shamayeva, V. Yaremenko have written based on the poet's musical tastes. The authors have written on various aspects of his musical taste and creativity. As a citizen and a patriot Taras Shevchenko concerned about the fate of the schools for the common people – Sunday church-schools, boarding schools, lyceums.

Key words: creative legacy by Taras Shevchenko, music education, nation, song paradigm, cultural context.